

آدونیس، شاعری که حرفه‌اش عصیان است

حسیب عمار

بی بی ی

اگر من نقد نکنم، دیگر وجود ندارم. من نظر و اندیشه‌ی خود را بیان می‌کنم و در حق کسی بی‌عدالتی نکرده‌ام. اگر نظر من با دیگران متفاوت نباشد، آن دیگر اندیشه‌ی من نیست

رخسار مهبیار

آتش است

سرزمین ستاره‌های آشنا را

می‌سوزاند

اینک از مرزهای خلیفه‌گذر می‌کند

پرچم زوال به دست گرفته

تمام خانه‌ها را ویران می‌کند

اینک امامت را نمی‌پذیرد

و ناامیدی خود را چون نشانه‌ی

بر چهره‌ی فصول می‌گذارد. (ترانه‌های مهبیار دمشقی)

برای دیدن مصاحبه با آدونیس اینجا را کلیک کنید.

وقتی از قطار در پاریس پیاده شدیم کمتر از ۵ ساعت وقت داشتیم. خانه آدونیس، ده دوازده کیلومتری از مرکز پایتخت فرانسه دور است. پس از حدود یک ساعت به محل کوننتش رسیدیم. منطقه تجاری پر از ساختمان‌های بلند که بانک‌های و شرکت‌های چند ملیتی در آنها جای گرفته‌اند. او در یک ساختمان مسکونی ۳۷ طبقه‌ای زندگی می‌کند. منطقه‌ای شبیه به نیویورک. آنجا که رسیدیم، به یاد قصیده مشهور آدونیس "گوری برای نیویورک" افتادم. آدونیس در این شعر نیویورک را، به عنوان نماد رمایه‌داری که او آن را "تُهی از انسانیت می‌خواند"، به زنی تشبیه می‌کند که "در یک دلتش کهنه‌ای به نام آزادی دارد و در دلت دیگر گُلوی کودکی را می‌فشارد، به نام زمین". شاعر امروز اما اینجا در ایله‌ی غول‌های رمایه‌داری زندگی می‌کند.

از کشورهای عرب نفت خیز نیستم

منتقدانش آدونیس را فردی می‌دانند که از خود بتی ساخته تا دیگران او را پرستش کنند. اهلا و سهلا، با این کلمات و با چهره‌ای خندان اما از من و همکارانم، پذیرایی می‌کند. آدمی میان‌قد، مهربان و فروتن بافتم‌اش. در جریان گفتگو بارها شوخی کرد. امسال (۲۰۱۵ میلادی) ۸۵ ساله شد. اما همچنان حافظه‌ای قوی و ذهنی روشن دارد. آخرین بازمانده نسل اول شاعران پیشگام معاصر عرب در آپارتمان کوچکی زندگی می‌کند. از او پرسیدم چرا هنوز ویلایی برای خود نخریده؟ گفت، "از کشورهای امیرنشین عرب نفت خیز

نیستم". وقتی وارد راهروی تنگ آپارتمانش شدیم، به ختی قدم بر می داشتیم چون انبوه کتاب ها راه رفتن را سخت کرده بود. در آن پذیرایی کوچکش، به هر آن که نگاه می افتاد، کتاب دیده می شد؛ روی زمین، قفسه ها، میزها و حتی صندلی ها کتاب بود. در واقع غیر از کتاب و تابلوهای کوچکی که بعضی از آن ها آخته خودش بود، چیز دیگری به چشم نمی خورد. ما برای اینکه دوربین ها را جابجا کنیم، باید کتاب ها را از یک کنج آن به کنج دیگری می بردیم.

انقلاب در شعر عربی

بیش از ۷۰ سال است که علی احمد عید بر با نام مستعار آدونیس، شعر می سراید. ۱۳ ساله بود که در زادگاهش در برابر شکری القوتلی، نخستین رئیس جمهوری سوریه قصیده خواند. امروز ۲۱ مجموعه شعر از او چاپ شده است، شعری که از دید هوادارانش انقلابی در شعر عربی بوجود آورد. نزدیک به ۶۰ سال است که آدونیس پرچم عصیان، هنجار گریزی، ویرانگری و به چالش کشیدن میراث فرهنگی عربی، لاملی در شعر و تفکر را در دست دارد.

بیش از ۷۰ سال است که علی احمد سعید اسبر با نام مستعار آدونیس، شعر می سراید. ۱۳ ساله بود که در زادگاهش در برابر شکری القوتلی، نخستین رئیس جمهوری سوریه قصیده خواند

او با راه اندازی مجله "شعر"، همراه با یوسف الخال در سال ۱۹۵۷ میلادی، در کنار محمد الماغوط، انسی الحاج، شوقی ابی شقرا و شاعران دیگر، از اوزان قدیم و وزن عروضی خلیل فراهیدی رکنی کرده و جریان تازه ای را در شعر عرب زیر نام قصیده نثر یا شعر پدید آوردند و اختار شعر کلا یک را در هم کوبیدند. پیش از پیدایش این جریان، بدر شاکر السیاب و نازک الملائکه در عراق جریان شعر آزاد یا شعر تفعیله را زیر تاثیر شاعران و تنوریسین های ادبی مدرن غرب، مخصوصا تی. اس. الیوت، شاعر رشناس آمریکایی بریتانیایی، پی ریختند. اوزان ادواری و تفعیلات یا ریتم در این شعر حفظ می شود اما شاعر دیگر پایبند به بیت دارای دو مصراع و یک قافیه نیست. این جریان عصیانی بود بر شعر کلا یک عربی.

آدونیس و همراهانش، هم شعر کلا یک و هم شعر تفعیله را پا خگوی نیازمندی های عصر نو نمی دانستند و با تاثیر پذیری از جریان های مدرن غربی، بخصوص فرانسوی، شعر پدید را عرضه کردند که خالی از هرگونه وزن و قافیه است. این شعر بر موی بقی و آهنگ درونی در هم تنیده با تجربه و وجدان شاعر توار است. آن ها وزن و قافیه را مانع حرکت شاعر به سوی افق های تازه و مانع بیان اندیشه اش می دانستند. قشردگی، توفندگی، اجمال، رمزگرایی، معانی پنهانی، آشنایی زدایی و وحدت اورگانیک، از مهم ترین ویژگی های قصیده نثر عربی خوانده می شود.

خلق جهان نو

آدونیس، با تئوری پردازی در زمینه شعر پدید، بیش از دیگران در این جریان نو نقش داشت. دغدغه او از ابتدا، خلق یک زبان تازه بوده. او اولین شاعر عرب محسوب می شود که مفهوم تئویر اللغة یا انفجار زبان را وارد شعر معاصر عرب کرد. از دیدگاه او، زبان برای اینکه زنده بماند، باید توانایی های بی پایانش را بروز دهد. به بیان دیگر، زبان شعری باید در حالت پویایی و تجربه مدام برای دستیابی به معانی تازه و بیرون رفتن از مفاهیم عادی اشیاء باشد. زیرا او شعر را، هنر زبانی می داند که وظیفه آن آفرینش و ابداع است نه تعبیر و توصیف جهان. شعر از آن نظر آدونیس، نوع نگاه به جهان را تغییر می دهد، رابطه بین کلمه و اشیاء و بین خواننده و زبان را تغییر می دهد و از این راه تصویر متفاوتی از جهان بدست می آید.

آمیزه ای از اندیشه های متضاد

این ویژگی ها و نگاه نو آورانه آدونیس، در ترانه های مهیار دمشقی که در سال ۱۹۶۱ میلادی منتشر شد و مهم ترین مجموعه شعرش خوانده می شود، به خوبی تبلور یافته است. در این دیوان او نقاب مهیار را می پوشد تا تاریخ و میراث عربی لاملی را نقد کند و اندیشه، دردها و تجربیات خود را باز گوید. مهیار یک شخصیت واقعی است، همان مهیار دیلمی؛ شاعر شیعه ایرانی تبار قرن چهارم هجری قمری. شاید برای اینکه آوارگی درد مشترک هر دو بوده، او را انتخاب کرده است.

آدونیس از آبخورهای فرهنگی، اندیشه‌ها و جریانهای مختلف و حتی متضاد شرقی و غربی، تاثیر پذیرفته که در شعر او آبدیده شده اند. دنیای شعری او سرشار از رمزها و اسطوره‌ها است با بن‌مایه‌های فلسفی، عرفانی و سوررئالیستی. خدا، شیطان، جنگ، لَح، سکس، شراب و دیوانگی از واژه‌هایی است که در شعر او به آن برمی‌خوریم که بیانگر روح عصیانگر آدونیس است.

آدونیس از آبخورهای فرهنگی، اندیشه‌ها و جریانهای مختلف و حتی متضاد شرقی و غربی، تاثیر پذیرفته که در شعر او آبدیده شده اند. دنیای شعری او سرشار از رمزها و اسطوره‌ها است با بن‌مایه‌های فلسفی، عرفانی و سوررئالیستی. خدا، شیطان، جنگ، صلح، کس، شراب و دیوانگی از واژه‌هایی است که در شعر او به آن برمی‌خوریم که بیانگر روح عصیانگر آدونیس است. همین شیفتگی عجیب او به عرفان و تصوف را توضیح می‌دهد و تائیش افراط آمیزش از روح طغیانگر صوفی‌ها را نشان می‌دهد. او یکی از مهم‌ترین کتاب‌های خود را هم به بررّی نقاط اشتراک بین تصوف و سوررئالیسم اختصاص داده و برجسته‌ترین نقطه اشتراک این دو جریان را شورش و اعتراض دانسته است.

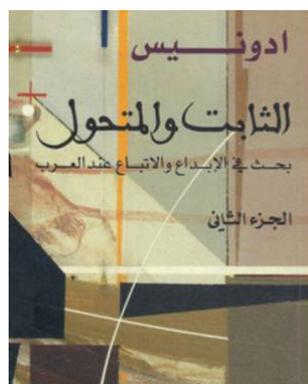
عصیان در برابر اندیشه‌ای "ایستا"

برای آدونیس شعر با اندیشه رابطه‌ای ناگسستگی دارد. همین است که در کنار شاعر بودن، او نقاد ادبی، مترجم و صاحب اندیشه است که میراث عربی اسلامی را با دیدی متفاوت بازخوانی می‌کند. بیش از ۱۴ پژوهش علمی انجام داده و چندین مجموعه شعری و نمایشنامه را از زبان فرانسه و انگلیسی به عربی و از عربی به فرانسه ترجمه کرده است. به زبان فرانسه هم می‌نویسد. گزیده‌هایی متعددی از شعر شاعران مطرح کلاسیک و مدرن عربی را منتشر کرده است. برای الهام تاد دانشگاه نیز بوده است.

مهم‌ترین کتاب آدونیس در زمینه اندیشه، الثابت والمتحول یا ایستا و پویا است که در آن میراث فرهنگی عربی اسلامی را نقد و بررّی کرده است. طرفداران آدونیس این کتاب را تلاشی جدی برای تحلیل میراث فرهنگی عربی اسلامی می‌دانند که پژوهشگران این عرصه نمی‌توانند آن را نادیده بگیرند. در این اثر ۴ جلدی - که در اصل پایان‌نامه دکتری اش است -، او دیالکتیک آنچه را که جریانهای پویا، اندیشگی، فقهی و شعری ایستا و پویا در فرهنگ عربی اسلامی می‌خوانند بررّی کرده و نماینده‌هایشان را معرفی می‌کند.

فکر ایستا از نظر آدونیس، بر متن اصلی که قرآن است تکیه دارد و صاحب این فکر ثبات این متن یا نص را، دلیلی بر ثبات خود می‌داند. ثبات اینجا به معنی برحق بودن است. چون منبع معرفتی این اندیشه متن مقدس است، بنابراین باید همه معارف از این منبع آب بخورند. پیامد این گرایش، به میان آمدن یک نگاه قدرت معرفتی است که به خود حق تشخیص فکر خوب و بد را می‌دهد. در مقابل، اندیشه پویا که بر جستجو، پویایی و خلاقیت توار است، نص اصلی را به عنوان منبع و اساس معرفت دنیایی قبول ندارد و اگر هم قبول دارد، مو به مو آن را نقل نمی‌کند؛ بلکه در پرتو تحولات زمانه به تأویل آن می‌پردازد.

از دید آدونیس، تاکید بر ثبات نص دینی باعث شده که بی‌ثبات، ادبیات، اجتماع و همه علوم غیردینی دچار ایستایی شوند چون اندیشه ایستا، با پشتوانه ثابت بودن نص اصلی که قرآن است، این همه را به گونه‌ای ارگانیک با دین پیوند می‌دهد و به خود حق می‌دهد که معیار و دامن‌دهنده یا زیانمند بودن معارف و علوم را برای جامعه تعیین کند. چیره بودن این تفکر ایستایی بر ذهنیت عربها، از دید او، دلیل عقب ماندگی‌شان از چرخه تمدن بوده و مانع بروز خلاقیت‌شان است. از زمان انتشار این کتاب، در سال ۱۹۷۴ میلادی تا امروز جنجال بر سر آن پایان نیافته است.

اسلام‌گراها او را بخاطر نوشته و اشعار انتقادی‌اش، به کفر و زندق‌ه متهم می‌کنند و برای اینکه آدونیس در یک خانواده علوی به دنیا آمده، به دیدگاه‌های او با دیده شک و تردید می‌نگرند.

انتقادها اما آدونیس را از ادامه راه عصیان بر میراث‌نتی باز نداشت. او با همین رهیافت، به زبان شعر میراث و تاریخ عربی اسلامی را در یک اثر دیگرش دنبال کرد: کتاب، أمس المكان الآن (کتاب، دیروز مکان امروز). این کتاب رمز آلود آمیزه‌ای از شعر و نثر است که با زبانی محکم و فخیم و با شیوه‌ای نو و درجه‌جلد نوشته شده است. این نوشته یک‌فر مجازی در تاریخ اسلام است.

برخی نقادان ادبی، "کتاب" را در خلاقیت، به ایلید هومر و فاوالت‌گوت تشبیه کرده‌اند. آدونیس کتاب را، به طور مجازی به ابوطیب متنبی شاعر دوره عباسی‌ها، که بزرگترین شاعر عرب قلمداد می‌شود، نسبت می‌دهد و نقاب او را می‌پوشد تا با تاریخ و میراث عربی

□لامی به گفت و گو بنشیند. در مورد آنچه مقدس و ممنوع در این میراث به حساب می آید پر□ش ها و انتقادها مطرح می کند. اینجا هم، درد آوارگی، ناامیدی و از بین رفتن رویاها ظاهرا دو شاعر را به یکدیگر نزدیک کرده بی آنکه هم نظر باشند.

منتقدان و مخالفان بی شمار

در مورد شعر و نثر آدونیس ده ها پژوهش علمی، پایان نامه های متعدد، و کتاب های انتقادی به زبان های مختلف نوشته شده و آثار او به چندین زبان اروپایی و غیر اروپایی، از جمله فار□ی ترجمه شده □ت. ترانه های مهیار دمشقی، تصوف و □وررنالیسم و □نت و تجدد (ایستا و پویا) از مهم ترین آثار او □ت که به فار□ی برگردانده شده. از □ال ۱۹۸۸ میلادی به این □و، او از نامزدان دائمی جایزه نوبل بوده □ت. با این حال، او برنده بیش از ۲۰ جایزه دیگر بوده که مهم ترین آنها جایزه معتبر گوته در □ال ۲۰۱۱ میلادی □ت.

اما مخالفان و منتقدان آدونیس هم کم نیستند. □لام گراها او را بخاطر نوشته و اشعار انتقادی اش، به کفر و زندقه متهم می کنند و برای اینکه آدونیس در یک خانواده علوی به دنیا آمده، به دیدگاه های او با دیده شک و تردید می نگرند. بارها خو□تار آتش زدن کتاب هایش شده اند. آخرین بار او آخر □ال ۲۰۱۳ میلادی، یک گروه افراطی □لام گرا در الجزایر از همه مسلمانان □نی مذهب جهان خو□ت که کتاب های او را بسوزانند.

مخالفان غیر □لامگرای او هم بی شمارند. منتقدان آدونیس در زمینه تاثیر پذیری اش از دیگران، تا مرز متهم کردن او به □رقت ادبی از شاعران غربی و صوفی های شطح گوی پیش می روند و شعر او را غیر قابل فهم، خشک، پیچیده و بیگانه با ذائقه شعر عربی می دانند. از نوع نگاه او به میراث و تاریخ عربی □لامی هم به شدت انتقاد می شود. منتقدان می گویند او در کتاب ایستا و پویای خود بی طرفی علمی را حفظ نکرده و مغرضانه با این میراث برخورد کرده □ت.

پ□خ آدونیس این □ت که: "اگر من نقد نکنم، دیگر وجود ندارم. من نظر و اندیشه ای خود را بیان می کنم و در حق کسی بی عدالتی نکرده ام. اگر نظر من با دیگران متفاوت نباشد، آن دیگر اندیشه من نیست".

بر سنگ نور،

عمرم را نقش می زنم

فروتن، چونان دانه ای گندم

حرف هایم را، مه پوشانده

در واژه هایم، تاریکی است

چون دانه ای هستم،

که همچنان بر نور می مانم،

ساخته می شوم

و پاره ای از زندگی ام و لقمه ای

با من ساخته می شود. (از مجموعه اشعار آدونیس)

در مورد شعر و نثر آدونیس ده ها پژوهش علمی، پایان نامه های متعدد، و کتاب های انتقادی به زبان های مختلف نوشته شده و آثار او به چندین زبان اروپایی و غیر اروپایی، از جمله فارسی ترجمه شده است.